

Kâtip Çelebi: Doğu ve Batı'yı İlimde Birleştiren Bir Dehâ

Mehmet DERİ*

ÖZ

Türk-İslam Düşüncesinin önemli isimlerinden birisi olan Kâtip Çelebi (1609-1657) ile ilgili yapılan akademik çalışmaların sayısı son yıllarda giderek artmaktadır. Bunlardan biri de Prof. Dr. Nurettin Gemici'nin kaleme almış olduğu "*Kâtip Çelebi: Doğu ve Batı'yı İlimde Birleştiren Bir Dehâ*" başlıklı eseridir. 1609'da İstanbul'da dünyaya gelen ve kısa sayılan ömrüne birçok eseri sığdıran Kâtip Çelebi'nin asıl ismi Mustafa, babasının ismi Abdullah'tır. Kâtip Çelebi, XVII. yüzyıla damga vurmuş önemli isimlerin başında gelmektedir. Tarih, biyografi, coğrafya, astronomi, matematik başta olmak üzere değişik alanlarda birçok eser kaleme alan ender Osmanlı yazarlarından. Kâtip Çelebi, yaşadığı dönemde veya daha önce ortaya çıkmış Osmanlı devlet ve toplum düzenini sıkıntıya sokan sorunlarla uğraşmış ve bu sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır. Onun düşüncesinin en önemli özelliği, içinde yaşadığı toplumun ve devletin önemini kavrayarak elinden geldiğince meselelere çözüm bulmak için çaba sarf etmesidir. Bu nedendir ki, hakkında yazı yazdığı hemen her konu, o günkü yaşanan bir meseleye cevap olmak amacıyla kaleme alınmıştır, ki bu açıdan Kâtip Çelebi, aynı zamanda yaşadığı devire tanıklık etmiş bir mütefekkidir. Alanında konuyla ilgili temel kaynaklar kullanılarak zengin bir akademik literatürle hazırlanmış olan çalışmada; konular özlü bir şekilde ele alınmış, Kâtip Çelebi'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, düşünce dünyası ve eserleri çeşitli yönleriyle akademik bir perspektiften incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâtip Çelebi, İlmi Kişiliği, Eserleri, Fezleke, Cihannümâ.

Kâtip Chalabi: A Genius Combining the East and the West in Science

ABSTRACT

The number of academic studies on Kâtip Chalabi (1609-1657), one of the important names of Turkish-Islamic Thought, has been increasing in recent years. One of these studies is Prof. Dr. Nurettin Gemici's work titled "*Kâtip Chalabi: A Genius Combining East and West in Science*." Kâtip Chalabi, who was born in Istanbul in 1609 and who packed many works into his short life, was originally named Mustafa and his father's name was Abdullah. He is one of the important names who left his mark on the 17th century. He is one of the rare Ottoman authors who wrote many works in various fields, especially history, biography, geography, astronomy, mathematics. Kâtip Chalabi dealt with the issues that emerged in his time or before and caused problems for the Ottoman state and social order, and tried to find solutions to these issues. The most important characteristic of his thought is that he realised the importance of the society and the state in which he lived and endeavoured to find solutions to the problems as much as he could. For this reason, almost every subject he wrote about was penned in order to respond to an issue of the day. In this respect, Kâtip Chalabi is also a thinker who witnessed the period he lived in. In this study, which has been prepared with a rich academic literature by using the main sources in the field, the subjects are handled in a concise manner and Kâtip Chalabi's life, scholarly personality, world of thought and works are examined from an academic perspective in various aspects.

Keywords: Kâtip Chalabi, Scientific Personality, The Works, Fadhlakat, Jihannuma.

* Editör-Yazar, mehmet.deri@gmail.com, ORCID 0000-0002-2287-9330

Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca yetişmiş önemli şahsiyetlerden birisi olan Kâtip Çelebi'nin hayatına dair pek çok şey söylemek mümkündür. Kendisi, eserlerinden dolayı sadece İslam dünyasında değil aynı zamanda Batı dünyasında da tanınmıştır. Batı'da ona bu tanınmışlığı sağlayan, sadece Doğu'yu esas alan değil Batı için de ufuk açıcı olan biyografik ve bibliyografik çalışmalarıdır. Kâtip Çelebi, sadece dinî ilimler sahasında yazılmış eserler ve yazarlar hakkında değil, değişik ilim dallarında kaleme alınmış kitaplar hakkında da tanıtıcı bibliyografik bilgiler vermiştir. O, aynı zamanda İslâmî ilimlerle birlikte aklî ilimlerin de öğrenilmesi gerektiği üzerinde önemle durmuş, İslâmî ilimlerin doğru anlaşılmasında ve bu ilimlerin pratiğinde aklî ilimlerin zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Kâtip Çelebi, kalemiye sınıfına mensup bir bürokrat olmasına rağmen Osmanlı ilim ve kültür hayatına damga vurmuş; tarih, coğrafya, biyografi, astronomi, matematik, bibliyografya, felsefe vb sahalarda farklı eserler vermiştir. Kâtip Çelebi, İslam kültürünün taşıyıcılığını yapmış mümtaz bir şahsiyettir. Kendi döneminde yazılmış eserleri yeterli bulmayıp Avrupa'daki eserlerden de yararlanarak Doğu ve Batı kültürü arasında bir köprü işlevini görerek birçok yeniliğe imza atan Kâtip Çelebi, Osmanlı ilim hayatında bir anlamda rönesans gerçekleştirmiştir.

Kâtip Çelebi'yi öne çıkaran husus; onun ilim öğrenme, öğretme ve bu bilgileri kendisinden sonraki nesillere aktarma konusunda gösterdiği çalışkanlık, çaba ve fikr-i takip dediğimiz başladığı bir şeyi sonuna kadar götürme azmidir. Kâtip Çelebi kadar şöhretli olmasalar da devrin âlimleri arasında tanınmış pek çok bilgin, yazılı eser bırakmadan ömürlerini tamamlamışlardır. Ne yazık ki çalışma sahalарına katkı sunacak pek çok ilim insanı, sanatkâr, şair, edip ve yönetici; birikimlerini, fikirlerini ve bildiklerini beraberlerinde mezara götürmüşlerdir. Kâtip Çelebi, 49 yıllık hayatı boyunca hem döneminde çok sayıda talebe yetiştirip birikimlerini onlara aktarmış, hem de kendisinden sonra gelen yerli ve yabancı bilim adamlarına ilham kaynağı olmuştur.

O, dönemindeki yaygın eğitim anlayışının aksine ciddi bir medrese eğitimi görmemiş; ilerleyen yıllarda otodidaktik bir metotla kendini yetiştirmiştir. O, bu süreçte hususi hocalardan özel dersler alarak ileri yaşına kadar öğrenimini sürdürmüştür. Bir yandan öğrenim görürken öbür taraftan ders vermek suretiyle pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

İnceleyeceğimiz eser; giriş, beş bölüm, sonuç ve ek kısmından oluşmaktadır.

Girişte (s. 13-14); eserin konusu, amacı, yazılış gerekçesi gibi konulara değinilmiştir.

Birinci Bölümde (s.15-61); "Çelebiler Asrının Güneşi Kâtip Çelebi" başlığı ile Kâtip Çelebi'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin durumu; Kâtip Çelebi'nin yaşamı, öğrenim hayatı, ilmî kişiliği ve şahsiyetine dair bilgiler verilmiştir.

Burada önemine binaen onun ilmî kişiliği konusuna değinmek istiyoruz:

Daha önceleri Osmanlı ordusunda asker olarak görev alan Kâtip Çelebi, IV. Murad'ın Revan Seferi (1634) sonrası kendini tamamen ilme verir. Bu kararıyla birlikte, seferden İstanbul'a dönüşte Halep'teki ikameti sırasında, orada bulunan sahaflardaki kitapları gözden geçirerek bu kitaplar hakkında notlar tutmaya başlar. İstanbul'a dönüşte bir akrabasının vefatıyla birlikte kendisine kalan mirasın önemli bir bölümüyle kütüphane kurar ve bu kitapları okur. Onun ilgisi daha çok tarih, coğrafya, vefâyât, tabakât alanlarında yazılmış kitaplara yöneliktir, ki bu konularda yazmış olduğu çok önemli eserler bunun tabii bir neticesidir. Çevresindeki hocalardan ilim tahsil eden Kâtip Çelebi, bu süre zarfında çok sayıda kitabı okumuş, artık kendisi ders verir duruma gelmiştir.

İkinci Bölüm (s. 62-68); “Kâtip Çelebi ve Etrafındaki Dünya” başlığını taşımaktadır. Kâtip Çelebi, yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti’nin başta idarî yapısı olmak üzere devlet kurumlarının işleyişindeki gerilemenin ve insan malzemesinin kalitesindeki düşüklüğünü bizzat devlet memuriyetinde yaşayarak gözlemlemiştir. Kâtip Çelebi, Osmanlı Devleti’nin o haşmetli günlerinin geride kaldığını görmüş, devletin eski gücüne ve kudretine kavuşması için neler yapılması gerektiği hususunda düşünmüş ve bu doğrultuda eserler vermiştir.

Üçüncü Bölümde (s. 69-80); “Kâtip Çelebi’nin Hocaları” başlığı altında Kâtip Çelebi’nin öğrenim-ilim hayatı boyunca kendisinden ilim öğrendiği A’rec Mustafa Efendi, Kadızâde Mehmed Efendi, Vaiz Veli Efendi, Keçi Mehmed Efendi, Abdullah Efendi, Ermenek Müftüsü Molla Veliyüddin Mehmed İhlâsî gibi hocaları hakkında bilgi verilmiştir. Hocalarından Kadızâde Mehmed Efendi, Kâtip Çelebi’nin iyi yetişmesini sağlamış, onun ilimde belli bir yere gelmesine öncülük etmiştir.

Mehmed İhlâsî Efendi adlı hocası ise, Batı’daki eserlerin çevirisinde Kâtip Çelebi’ye yardımcı olmuştur. Özellikle de Kâtip Çelebi’nin, coğrafi eserlerinin hazırlanmasında katkısı büyük olmuştur.

Dördüncü Bölümde (s. 81-102); “Kâtip Çelebi’nin Fikirleri ve Eserleri” başlığı ile tarih, biyografi, astronomi, bibliyografya, felsefe, coğrafya vb gibi alanlarda onlarca eser veren Kâtip Çelebi’nin belli başlı eserleri, yazılma nedenleri, bu eserlerin hangi konuları içerdiği incelenmiştir.

Burada önemine binaen onun “Cihannümâ” ve “Keşfü’z-Zünûn” eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Cihannümâ: Kâtip Çelebi’nin coğrafyaya dair eseridir. Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliği taşıyan Cihannümâ, değişik ilim sahalarına ilgi duymuş olan Kâtip Çelebi’nin en önemli eserleri arasında yer alır. Cihannümâ, Osmanlı coğrafyacılığında yeni bir çığır açmıştır. Kâtip Çelebi’nin birçok Batılı coğrafya kitabından faydalanarak hazırladığı, klasik Osmanlı coğrafya anlayışını değiştiren Cihannümâ, Osmanlıların dünyaya bakışları etkilemiştir.

Keşfü’z-Zünûn ‘an Esâmi’l Kütüb ve’l-Fünûn: Kâtip Çelebi’nin en tanınmış eseridir. Eser, Arapça yazılmış olup kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi mahiyetindedir. Eserde, 15 bine yakın kitap ve risalenin adı ve yazarına ait bilgiler yer almaktadır. Keşfü’z-Zünûn, Batı’da İslâm kaynakları hakkında araştırma yapanların müracaat ettiği temel bir başvuru eseri olduğu gibi, İslâm ansiklopedisi fikrinin doğmasında da etkili olmuştur. 15 bine yakın eseri, tek bir kitap halinde ortaya koymak, Osmanlı Bilim Tarihi içerisinde ilk kez Kâtip Çelebi’ye nasip olmuştur. Arapça yazılan çok kapsamlı bir biyografi kitabı niteliğindeki bu eserde, önce eserin ismi verilmekte, sonra da yazarının ismi ve ölüm tarihi belirtilmekte, sonra da serin telif tarihi, eserin kalem alındığı dil ve konusu hakkında bilgi sunulmaktadır. Eserin Prof. Dr. Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan Arapça metni çeşitli tarihlerde basılmıştır (c. 1-2, MEB Yayınları, İstanbul 1941-1943; c. 1-2, MEB Yayınları, İstanbul 1971-72; c. 1-2, TTK Yayınları, Ankara 2014). Yine eser, Rüştü Balcı tarafından 5 cilt halinde çevrilmiş ve Tarih Vakfı Yurt Yayınlarından yayınlanmıştır (1. baskı, İstanbul 2007; 2. baskı, İstanbul 2017).

Beşinci Bölümde (s. 103-107); “Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi” başlığı ile Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi farklı açılardan karşılaştırılmıştır. Her ikisi de hacimli sayılacak eserler vermişlerdir. Fakat her ikisi de farklı sahalarda olmaları hasebiyle birbirine üstün gelen yönleri oldukça fazladır. Evliya Çelebi’nin avantajı Seyahatname’sinin neşrinin erken dönemde yapılmasıdır.

Sonuç (s. 108-110) kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak çalışmaya son verilmiştir.

Ek kısmında (s. 111-114) ise “Kâtip Çelebi’nin Eserlerinden Seçmeler” başlıklı bölümde Keşfü’z-Zünûn’da geçen iki kitabın (Letâifü’l-İşârât, Câmiu'l-Fusûleyn fi'l-Fürû') tanıtımı yapılmaktadır.

Netice itibariyle söylemek gerekirse bu çalışma; konuların sistematik ve bütüncül bir biçimde ele alınması, oldukça zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, yazarının konuya olan hakimiyeti, özgün yorumları ve değerlendirmeleri, alanında yapılacak olan bilimsel çalışmalara ciddi bir literatür katkısı sunması gibi nedenlerle konuyla ilgilenen akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir başvuru özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

Gemici, Nurettin. Kâtip Çelebi: Doğu’yu ve Batı’yı İlimde Birleştiren Bir Dehâ, İlke Yayınları, İstanbul, 2021, 120 sayfa, ISBN: 9786257286060